

a szivárvány síró és nevető égboltjához és a megfoghatatlan szivárványhoz kapunk egy Hamlet-, egy Plutarchos- és egy Hölderlin-párhuzamot; talán csak az első mondható plauzibilisnek.

Scheiber Sándor munkáját két irányból is értékelhetjük. Ma, a kritikai kiadások felvirágzásának korszakában, a kommentátor örül minden kis morzsának; nemcsak az a fontos és szükséges, hogy egy-egy szólás, célzás, motívum eredetét ismerjük, ezzel voltaképpen az író vagy költő, mondjuk Arany János világába is kapunk egy kis bepillantást; megismerjük művelődésének forrásait, s megérezzük az egyéniséget is, amely ezekből a forrásokból táplálkozott. Olykor egy-egy motívum helyes értelmezéséhez úgy jutunk el, ha visszanyomozunk az eredő helyig (pl. a szakáll-kiszaggatás a Toldi Estéjében). Aranynak a fiatalkorában elsajátított hagyományokhoz való ragaszkodása ezekből az apró vonásokból ugyanúgy kiviláglik, mint nagy költői témáiból. Persze a nagyobb témákra koncentrálo szaktudós olykor fejszóvalva olvassa Scheiber fejtegetéseit; mint olvasmányok, kellemesek, tanulságosak; meglep és bámulatba ejt a mögöttük rejlő erudíció és szorgalom, de az eredmények egyrésze súlytalanok és jelentéktelenek érzik: pl. a Mikszáth-féle „Mire jó a dialektus” hol, hányszor, milyen történelmi összefüggésben fordul elő; Arany hasonlata az összetartásról Aesopusra megy vissza, de van egy csomó héber változata, előfordul Tolsztojnánál; a Szvatopluk-monda egyik elemeként aztán továbbél a régi magyar irodalomban. Az istenáldotta búzacsempészés, ez a testvéri szeretetet példázó keleti legenda nagy utat tesz meg a XIX. század magyar és európai irodalmában: Scheiber igyekszik minden elérhető előfordulásának nyomára jutni. A gyertyalángba repülő pillangó világirodalmi

közhely számtalan módosulatban; az ok, amiért kutatja, a Széchenyi emlékezetének egyetlen sora.

Érdemes-e mindezt tudni, s egy-egy apró nyom után fél könyvtárakat átkutatni? Érdemes-e egy életet föltenni a mikrofilológia, a tárgy- és motívumtörténeti aprómunka oltárára? Hogyan illeszkedik be ez a kutató-típus a tudományos kultúra egészébe? Itt már olyan tényezőkkel kell számolnunk, olyan rugókkal, amelyek mélyebbek, mint a pusztai tudományos érdeklődés. Itt már olyan emberi-tudósi szenvedélyről van szó, amelynek éppen ez az aprómunka ad kielégülést; olyan érdeklődésről és gyönyörködésről, amelyet éppen az irodalom parányai tudnak lekötöni. Van ebben jó adag a detektívmunka izgalmából, a nyomozás és a megtalálás örömeiből. Ilyesmit Scheibernek sokszor van módjában átélnie. Otthonosan mozog ő a parányi tények, adalékok, mozaik-kövek univerzumában. S ahogy ebbe a világba beleéljük magunkat, még egy nagy, tartalmas élménnyel kell számolnunk: ezekben az apró gyökérszálakban a múlt, a hagyomány él tovább, a távoli múlt szövi bele magát a jelenbe, a hagyomány, a múlt szívos továbbélése pedig folytonosságot, átalakulva-megmaradást, megőrzést és gyarapodást jelent. Kemény Zsigmond beszél egyszer arról, hogy a történelem nagy erői nem okvetlen látványosan haladnak előre, hanem apró, jelentéktelennek látszó tünetekbe rejtőzködnek — az irodalomban is ezek az apró vándorlások-öröklések-adaptálások a nagy kultúrákon belül a történelem élő mozgását érzékeltetik. Ezért lehetnek számunkra értékesek Scheiber Sándor eredményei, s ezért lehet rokonszenves az ő tudósi magatartása.

Barta János

„VÁR EGY ÚJ VILÁG”

Tanulmányok a szocialista irodalom történetéből. Szerkeszti Illés László és József Farkas. Bp. 1975. Akadémiai K. 546 l. (Irodalom és szocializmus)

A sorozat negyedik kötetének megjelenése különösen fontos tudományos esemény. Az első kötet 1962-ben látott napvilágot, a következők csak öt, illetve hat év múlva születtek, mintegy jelezve azokat a kétségeket, amelyek e vállalkozás fontosságát kérdőjelezték meg. Pedig az előzőek mindegyike tartalmazott néhány olyan alapvető tanulmányt vagy éppen bibliográfiát, amely nélkülözhetetlen a témával, sőt a nemzeti irodalommal foglalkozók számára is. A mostani, negyedik kötet arról győz meg bennünket, hogy a téma kutatása nem egy

lezárt, csak a múltban minősülő eszme- és művelődéstörténeti, erősen politikai kötöttségű anyag, hanem napjaink kritikájához, irodalompolitikájához szóló eleven előzmény, nemcsak hazai, hanem nemzetközi értelemben is. Ezért újdonság higgadt, elemző szemléletével, jólszerkesztettségével és belső összefüggéseivel, legjobb értelmű aktualitásával.

Bizonyára a téma azonosságának, a probléma belső kohéziójának, de a tudatos szerkesztői munkának is következménye, hogy a tanulmányok több lényeges ponton egymásnak felelnek, más-más oldalról világít-

ják meg ugyanazt a kérdést, vitatkoznak egymással. Az első példa a tanulmányok egymásra-rimelésére: Illés László orosz, német és magyar nyelvű, sokrétű forrásanyagra támaszkodva rajzolja meg a legfontosabb szervezet, a RAPP irodalompolitikáját, a proletárkultúrával kapcsolatos szervezeti és elvi vitáit, így az 1931-es *A magyar proletár-irodalom platformtervezetét*, amely annyira mélyen érintette József Attila itthoni mozgalmi megbecsülését, sorsát. A dokumentumokból azt is feltárja, hogy nem csupán hiányos vagy helytelen információról lehetett szó József Attilával kapcsolatban (mint mások állították), hiszen a harkovi írói konferencián hasonló minőségben részesült Kassák Lajos és Móricz Zsigmond is. (152.) Illés László a lenini kultúrakoncepció felől kellően árnyaltan, az aktuális szervezeti, világtörténeti erőviszonyokra is ügyelve fejti ki vitáik eklektikus pozitívizmusát, doktrinér történelmietlenségét, amelyek éppen a csoportérdeket osztályérdeknek feltüntető szubjektívizmusuknál fogva kerültek szembe a történelmi folyamat lényegével.

Ugyanezt a kérdést Lunacsarszkij kultúrpolitikájának oldaláról Urbán Nagy Rozália közelíti meg egy nem elég széles forrásanyagra támaszkodó életrajzi vázlatában. A moszkvai magyar rappisták „ideológusának”, Matheika Jánosnak a tevékenységét, aki kidolgozója volt az említett magyar platformtervezetnek, Szántó Gábor András rajzolja meg eszméileg határozott árnyaltsággal, eszméileg-emberileg egyaránt tragikus sorsú hősenek kijáró tisztelettel. Tanulmányának újdonsága elsősorban Matheika és a proletkult képviselői bizonytalan elméleti felkészültségének térképezésében rejlik. A proletárirodalom teoretikusainak Bogdanov, Averbah, Libegyinszkij, Fagyjev, Jermilov számított, az ő bizonytalan elméleti alapú politikai szociológiájukat vették át a magyar ideológusok is. „A mechanikus átvétel veszélyeire jó példa a Stílus és proletárirodalom című írás, amely Fagyjev alapján a romanticizmust az idealista filozófia, a naturalizmust (Balzac! Stendhal! Zola stb.) a mechanikus materializmus és a realizmust a dialektikus materializmus irodalmi megnyilvánulásának tekinti. Mindez azért kockázatos, mert Fagyjev még 1930-ban is levélben fordul Libegyinszkijhez megfelelő Lenin és Hegel idézetekért, mivel nincs ideje a művészi módszerről szóló előadásának „tudományos” megalapozásához az egész szükséges anyagot elolvasni...” (214.)

Rendkívül árnyaltan, a történelmi-stratégiai világlátás, az esztétikai-kritikai szemlélet, a művészi minőségérzékelés, sőt az aktuális erőviszonyok megkövetelte polemikus hangszívek is ügyelve elemzi Agárdy Péter a baloldali-szocialista irodalomszemlélet József Attila kritikai fogadtatásán minősülő

modelljét, köztük a hazai szektás-proletkultus kritika néhány kérdését. A kritika-történeti megközelítés ebben a tanulmányban a legerősebben esztétikai alapú és értékminősítő: „Nem azonosíthatók mechanikus egymással a marxista kritika, baloldali gyermekbetegség'-nek különböző típusai: a történelmi körülmények, a konkrét viták, az egyes nézetek korabeli funkciói miatt árnyalt értékelést kívánnak. A különbségek ellenére is szembevetendő azonban néhány közös módszertani, kritikátörténeti sajátosság. A szektás-balos kritika tagadja a párt, a mozgalom napi gyakorlata, álláspontja, valamint a művészi világkép, az irodalmi érték közötti dialektikát. Agitatív, termelési, illetve pedagógiai szempontok alapján, a szerző (sokszor vélt) magatartására hivatkozva ítélkezik a művek felett. Vagy ha valamelyest oldódik is ez a merev összesség, ha elvetik is már a rágalmat és a közvetlen politikai minősítést, ha tehát már csak a művészi világkép, az irodalmi szféra érdeklői is e kritikuskokat: maga ez az irodalmi mérce mégis rendkívül leegyszerűsített marad, tematikai és agitatív szempontokat emel közvetlenül művészi értéké. Ha a politikai minősítés szempontjából, főleg pedig emberileg, a költő illegálitás-beli megítélése terén van is lényeges különbség: kritikátörténetileg ugyanaz a hibás logika, balos esztétika érvényesül a szektás kritika mindkét „fokozata”, típusa esetében.” (88.)

A múlt hagyományait mereven elutasító, a közvetlen, agitatív hasznosságot követelő, a művészi világképet a proletártémával azonosító proletkult-szemlélet a szocialista világ országainak kultúrájában történelmileg túlhaladott jelenség, még akkor is, ha a megszüntetésének dialektikájában mindig marad valami a megőrzésből is. Az imperializmus alól felszabaduló, a harmadik világ országainak (sőt a legfejlettebb országok) kultúrájában azonban történelmileg mindig létrejöhetnek olyan hasonló körülmények, amelyek erősen hasonló törekvéseket hívnak elő. Köpeczi Béla így jellemzi az amerikai és francia ellenzéki kulturális mozgalom koncordanciáját: „Az „új baloldal” kulturális programja emlékeztet mindarra, amit a Proletkult vagy a Lef a húszas évek elején a Szovjetunióban meg akart valósítani. A „balosok” az irodalmat és a művészetet a közvetlen politikai harc eszközeként fogták fel, s ez az egyoldalúság elszegényít, még akkor is, ha a protestsongok, a happeningek vagy az underground sajtó a fejlődés egy bizonyos szakaszában segítettek egyes értelmiségi rétegek és jöleg a diákok öntudatra ébredését.” (502.)

A proletkultban a kultúra lett az eszköz, a politika a cél, mindazokban az országokban, amelyek sajátos történelmi fejlődésük követ-

keztében az irodalom, a művészet nem válhatott önelvűvé. Mindezt a kötet nem egy tanulmánya jól bizonyítja. De amennyire világos előttünk a RAPP szervezeti tevékenysége, vitáinak egy sajátos történeti értéket tükröző volta, annyira feltárandó még az „útitársakhoz”, a korabeli más irodalmi szervezetekhez fűződő viszonya. A szervezeti és vitakérdéseken kívül továbbmunkálandó történeti és elméleti kérdések igénye is megjelent a kötetben. Teljesen egyet kell értenünk Agárdi Péter megállapításával: „kulcsjelentőségű a marxista esztétika (és irodalomkritika) fejlődésében a munkásmozgalom és irodalom, a világnézet és irodalom viszonyának, a téma—világnézet—tartalom—forma „négyesség” értelmezésének, a szerző politikai nézetei és a mű világképi összefüggésének, a művészi hitel és a pártosság mineműségének elméleti és gyakorlati megoldása, megválaszolása. . . elméleti-logikai folytonosság, spirális dialektika érvényesül a pártosság, a művészet és szocializmus összefüggésének értelmezése körüli vitákban.” (84.)

Ami az olvasóban az eddigi kötetekben ezen a téren hiányérzetet kelt, az e kérdés komplex gezisének a megválaszolása. Hiányzik, nagyon hiányzik az eddigi kötetekből a II. Internacionálé irodalomfelfogásának, közelebbről Plehanov, Mehring, Lafargue és Jaurès nézeteinek feltárása, kritikája, szembeállítás. Bizonyos, hogy itt egy elméleti hagyománnyal állunk szemben, amely természetesen nem tudta még az esztétikai tükrözés specifikumát esztétikailag magas szinten megfogalmazni, csupán szociológiai megközelítésben volt képes a mű és a világnézet valamint a téma—világnézet—tartalom—forma összefüggéseit megrajzolni.

Másrészt nem világos — és ez a kötet második kérdőjele: hogyan függ össze a proletkultban jelentkező hagyományellenesség az avantgarde hagyományellenességével. A futurizmus orosz hatása ezen a téren bizonyára nagyobb volt, mintsem ma képzeljük. Szélesebben: ha már megegyeztünk abban, hogy az avantgarde nem a polgári kultúra dekadens bomlásterméke, akkor objektíven meg tudjuk vizsgálni a proletkult kialakulásában játszott negatív szerepét és a korszerű szocialista művészet létrejöttében játszott pozitív tendenciáit is. (Ebben a kötetben ezt a problémát egyedül Szabolcsi Miklós közelíti meg József Attilánál, a konstruktivizmus értékelése kapcsán.) Közlebről Bori Imre

kutatásaival való szembeállítás hiányolhatjuk a kötetből, a konszenzus már valóban jelen van, de a „parttalan” avantgarde szemlélettel a konfrontáció még hiányzik.

A szocialista irodalom kutatásának témája valóban elsősorban feltételezi az összehasonlító kutatási módszert, ebben a tekintetben Illés László, Szili József, Werner Mittenzwei, Krystya Sierocka, Stepan Vlasin, Eberhard Büning tanulmányai nagy lépést jelentenek előre. Azt is örömmel üdvözölhetjük, hogy a szerkesztők igyekeztek a különböző társzművészetek integrációjára (Kontha Sándor írása Uitzról, Maróthy János a zenéről).

Az adatfeltáró munka, a szervezeti és vitakérdések tanulmányozása után már e kötetben is látszik az „esztétikai hozadék” vizsgálatának törekvése. A hangsúly, úgy tetszik, tematikailag most már a harmincas évek kutatására, a népfrent-korszakban jelentkező szocialista realizmus műveinek érték-kategóriákkal minősülő vizsgálatára tevődik át.

A *Kritika* című folyóiratban megkérdőjelezett Mittenzwei-könyvrészletét már csak azért is érdemes volt közzétenni — bármi legyen is a véleményünk a szerző Lukács-kritikájáról —, mert a harmincas évek hagyomány-örökség vitájában három olyan alternatívát is elemez (a Brecht—Adorno—Marcuse-félt), amely ilyen összefüggésben nem nagyon ismeretes a hazai olvasók előtt. Ez a tanulmány a hagyomány *birtokbavételét, felhasználását, tanulmányozását* és *továbbmunkálását* központosan, perspektívikusan érinti, továbbvitatása szervesen következik az egész kötet koncepciójából.

A tanulmányok eszmei és művészi színvonala természetesen nem azonos minőségű. Eszmei egységüket nem változtatja meg a különböző szemzőg és szemlélet. Kiemelkedő esztétikai elmélyültség, komplex-látású elemzőkészség és egyszerűbb, leíró számbavétel egyformán előfordul. Az eredmény mégis az, hogy felnőtt egy marxista tudósnemzedék, amely már szuveren módon képes megítélni a szocialista kultúra kialakuló és átmeneti korszakának nagy problémáit, s melléjük felzárkóztak azok a fiatalok, akik követni tudják őket probléma-érzékenységben, valószínűségben, a sokszor igazán nehéz kérdések megoldásában.

Bokor László